

Pályi Márk

BRÓDY JÁNOS
ÉS A NEMZETI NYELV

„Semmire sem születünk, de ha sikerül elég soká életben maradnunk, végül nem kerülhetjük el, hogy valamivé ne váljunk...” (Kertész Imre)

Kétségtelen, hogy a közelmúltban hetvenedik életévét betöltő Bródy János dalszövegírói életműve jelentőségét tekintve nem veheti föl a versenyt örökös vetélytársával, Bereményi Gézának az 1945 utáni Európában is egyedülálló Cseh Tamás-életművével. Egy tekintetben azonban a két oeuvre azonos megítélés alá esik: mindkét esetben nagy alkotói pályával van dolgunk. Bródy munkásságának jellegzetessége mindenekelőtt kultúrateremtő hatása: nem a rajongók és a magaskultúra köreiből generációkra előre kivívott szilárd helyével jellemezhető, hanem saját korának hétköznapi viszonyaira gyakorolt befolyásában ragadható meg.

Nem véletlen, hogy Bródy a nemzedéki életérzés, vagyis a kortárs csoport közös, általános tapasztalatának egyszerű, mégis fajsúlyos megéneklése (pl. *Az utcán*) felől jutott el az együttérző férfi sztereotip hangján át (*Földvár felé félúton, Könnyű kiskabátban*) a '45 és '68 utáni humanista morál nyelvéhez. A kor első számú zenekara, az Illés utódját, a még mindig rendkívül népszerű és kiemelt helyzetben lévő Fonográfot ráadásul csapattól a pedagógia szolgálatába állította, miután a hetvenes években gyerekdalokat kezdett írni Halász Judit számára. A *Micimackó* daltól kezdve a minden szülinapon elénekelt *Boldog születésnapot!* énekig egy generáció nőtt föl az ő dalain és azoknak az emberiséget hirdető szemléletén.

Ezt az időszakot, az érett Kádár-kort egyszerre jellemezte a technikai és az „emberi” haladás dogmája. A fővárosi villamossínek fölszedése és a belváros sztrádásítása, a budapesti metró és a balatoni autópálya átadása, az aluljáró-rendszerek és viaduktok megépítése, valamint a viszonylag magas átlag-életszínvonal minden addignál szélesebb körben hozzáférhetővé tet-

te az anyagi javak élvezetét. A magánélet megnövekedett súlya azonban nem korlátozódott pusztán a materiális fogyasztási cikkek középponti szerepére: a nyugati '68 nyomán egyre elterjedtebb életvezetési fölfogással összhangban a bezárkózás tovább szűkült az emberi test élvezetére, a figyelem gyújtópontjába a biológiai reprodukció, a gyermeknemzés és gyermekgondozás került.

Ezt erősítette a gyermekneveléssel kapcsolatos intézményhálózat kiépülése a hetvenes évekre, és ez tükröződött a Magyar Televízió nagy nevelés-tudományi műgonddal műsorra tűzött esti meséiben és gyermekműsoraiban is, vagy Füzesi Zsuzsa érzelmileg megfoghatóra, befogadhatóra gömbölyített gyerekkarc-ábrázolásaiban és Vlagyimir Szutyjev *Vidám mesék*-illusztrációiban. A humanista békepedagógia egyszerre fogadta el és legitímálta a rendszert, valamint nyújtott enyhületet és föloldást annak nyomása alól, pontosabban olyan értelmezhető keretbe helyezte azt, amelyik a befogadóját saját moralitásának gazdagodásáról biztosította. E késő Kádár-kori pedagógiai humanizmus jelképes kicsúcsosodása abban az eseményben fogható meg, amikor a rendszer utolsó napjaiban a parlamentbe tódult gyereksereg díjjal tüntette ki Halász Juditot.

*

Bródy gyerekdalainak szemmértéke az emberi lélek gyógyíthatósága, a népmesei teljesség. A progresszív humanista normának megfelelően a dalok alanya önmagáról és a hallgatóságáról is azt föltételezi, hogy az emberség alapértékeit igyekszik követni, esetleg el-elbotladozva. A közvetlenül a rendszerváltás után született *A földön járj, Ne veszítsd el a fejed* és *Vigyázz magadra* című dalok ebben próbálják eligazítani a befogadót, a címükből is sejlő imperatív jelleggel. Bródy életművében ugyanis a felnőtteknek szóló szerzeményeket is az a didaktikus humanista irányultság hatja át, ami a gyerekdalait. A humanista értékrendnek megfelelő élet elérésének útjában azonban néha akadályok állnak. A *Mit tebetnék érted* című mesedalban ez a „sötét szomorúság”, a *Szabadnak születél* című ezredfordulós slágerben az „elvakult, sötét lelkű ostobák”, *A város fölött* című szerzeményben pedig „a földhözragadt ember”.

Hogy hatását és jelentékenységét megnövelje, az ábrázolt szituáció mindig az élet egészével kerül átfedésbe, a *Játsszunk együtt!* című nótában például a „játék” az „élet” analógiája lesz. Ám ami a gyerekdalban belső lelki akadály, azt Bródy a felnőtt zenében megszemélyesíti, csoporthoz vagy ka-

rakterhez csatolja. Ezzel úgy tekint az ország lakosságának egészére, mint „az emberre nagyban”, mintha az is a lélek elrendeződésének megfelelően szerveződne. Ennek a platóni megközelítésnek az alapja abban a tételben gyökerezik, amely szerint a legfontosabb, hogy képesek legyünk uralni magunkat, és ennek mintájára ugyanezt várjuk el a közösségtől is.

A humanista morál nyelvét a bevett, megfogható, lekerekített fogalmak alkotják. Ez tanúsítja, hogy a használójuk megfelel ennek az elvárásnak. Ez a nyelv azonban beszélője szándékaitól függetlenül föltételezi ellenpólusát, azt az entitást, amelyik nem rendelkezik ezzel a nyelvvel. Ellenpont nélkül értelme sem lenne az ilyenfajta morálnak, hiszen nem lenne mit „jobbitania”. Attól tarthat, hogy ha nem kebelezi be az amorfat, az őt magát roncsolja szét és teszi amorffá.

A humanista morál nyelve a lélek nagyságát hirdeti. Ahhoz, hogy önmagát megfogalmazza, szüksége van a visszafejlődésre, amelyet meghaladhat. Bródy dalaiban ez általában sikerrel is jár; a legtöbbet erről a jelenségről mindazonáltal a kevés kivétel egyikéből, a már említett *A város fölött* című dalból tanulhatjuk, amely a nyolcvanas évek emblematisztikus slágerének is tekinthető. Amikor a költői én éjszaka a város fölött szállva „már látni vélte egy új kor hajnalát”, hirtelen hangot hallott az alsó rakpartról, és úgy *érezte, az hozzá is szól*. Tehát a humanista fejlődés kis híján megközelíti eszményeit, mikor a megnyomorított lelkű, hitvány erkölcsű, szűk látókörű ember közbeszól: „felnézett rám, és, bár nem láthatott, a szívéből átkot szórt”.

Ami az ókori Athénban a rabszolga szemszögéből a szabad ember és a polisz, ugyanaz a monoteizmus embere számára az isten és az ég. Ahogyan a rabszolgát nem illették meg a szabad emberek szavai, úgy a monoteista ember sem rendelkezik isten nevével (a részleges félreértésekkel ellentétben a kezdeti judaizmusban – nem a kialakulása történeti forrásait, hanem a vallás belső vonatkoztatási rendszerét figyelembe véve – isten nevét nem annyira tilos, mint inkább lehetetlen kimondani: ugyanis nem létezik, a négy betű nem nevet takar). Miközben az ókori Athénban a szabad emberek számára létezett magasabb szféra a rabszolga börtönénél, a háztartásnál – a cselekvés tere, a polisz –, a monoteizmusban ilyen nem létezik, az égben csak a légnemű megfoghatatlanság van: ami meghalt, vagy aminek a halálát kívánjuk.

Ugyanígy érez a dal „földhözragadt embere” az égen röppülő narrátor iránt, és éppen úgy nem látja őt, ahogy a monoteista ember sem látja istent, és az athéni rabszolga sem láthatta soha a poliszt. A humanista eszmény

így az ép erkölcsű, szabad szellemmel szárnyaló embert az isten helyzetébe emeli – ahogy a polisz szabad embere is isten volt a rabszolga számára. A morál tehát épp az érzelmi érettség nyelvétől és saját belső szabadságától megfosztatott személy elleni pozíciójában találja meg a gyökerét, és erre építi rá a fogalmait, amelyekkel igazolja a helyzetét és a jóságát. A dal alanya az őt érő gyűlölet hatására végül zuhanni kezd; ezután narrátorként megállapítja, hogy „van még, ki rosszkedvűen ébred”, illetve „gátlásoktól szenved”. Zuhanása, a jó ügy kudarcának kiváltójaként éppen úgy az érzelmileg fejletlenebbnek tekintett embert jelöli meg, ahogy az ókori Athénban is a rabszolgákat hibáztatták az ő saját sorsukért. Ez mintha azt is előrevetítette volna, ahogy a jó szándékú emberek a rendszerváltást követően *tétlenül szemlélték a gyűlölet térnyerését*. Mivel a mintázat leírása előbb született meg, mint maga a dolog bekövetkezett, föltételezhetjük, hogy a fordulat észlelését eleve a humanista morál statikus elvárásai, és nem a kezdeményezésre épülő cselekvés határozta meg, amely elképedt, hüledező reakciók helyett új és szabad tetteket hozhatott volna magával. (A dal József Attilára – a város peremére, illetve a rakodópart alsó kövére – tett utalásai és önkritikusnak szánt reflexiói nem érintik a benne ábrázolt fordulat döntő tényezőjét.)

A humanista morállal azonosuló hallgató a dal szövegével lealacsonyított ember fölött aratott lelki diadalában leli örömét. Amikor azonban a valóságban is megjelenik ez a *gyűlölködés*, más reakció nem jöhet ki belőle, csupán a száját tátja és csodálkozik, hogy „ezt is meg lehet tenni” – azaz a kártékony jelenséget pont azzal tünteti ki, ami – a *csodálkozás* – eredetileg a csodának, vagyis a cselekvésnek, a váratlan és új kezdeményezésnek járt ki, annak, amely egyedül képes a fönnálló helyzet előremutató átalakítására. Így emeli föl a kezdeményezés rangjára a gyűlölködést, és szorítja le magát szemlélővé. A humanista nyelvhasználat alapvetően már azzal kockázatot hordoz magára nézve, hogy saját dichotóm fölépítésébe van belekódolva, hogy bármilyen *ellenséges* hang a mélybe ránthatja. Nem képes komplexen és kellően stabilan figyelembe venni a valóságot, mivel mindenáron a vágyott állapotot akarja előtérbe helyezni.

Amíg a gyűlölet nyelvének esszencialista használata instrumentalizálja az erőszakot, a humanista nyelv univerzalizmusa kizárja a homlokteréből az előbbi valós létezésének tudomásulvételét. Éppen ezzel tulajdonképpen nem föloldja azt, hanem párjával szegődik. Bródy János *Jelbeszéd* című dalában azt állítja, „jelbeszéd az életünk, de túl sok ember van, ki többre nem, csak jelszavakra gondol”. Itt a mindennapi érintkezés során egymásnak kül-

dött egyezményes jeleket állítja szembe a tudatszúktató jelszavakkal. Csak-hogy a kettő között egyáltalán nincs olyan nagy különbség: mindkettő nélkül-ülözi a beszéd valóságot fölfedő jellegét, mind a kettő egyezményes jelekre, egyfajta jelyelvre szúktíti le az emberi beszédet, ami így nem a plurális tér valós észlelésének, hanem az emberi agy szerkezetének felel meg. Az „en-gem már más nem ért, csak az, ki jól megfigyel, / így aztán hallgatok és ez-zel többet mondok el” tétele a valóságban alkalmatlan az illető kilétének föltárására, egyedül minőségéről – emberségéről, lelke nyitottságáról, egyéb emberi kvalitásairól vagy hiányairól – adhat számot. (Az, hogy ez a dalszö-veg eredetileg a Kádár-rendszer virágnyelvének igyekezett tükröt tartani, nem érinti az érvelést, ezek a verssorok ugyanis már eredendően jóval ál-talánosabb érvénnyel rendelkeztek, amit mi sem mutat jobban, mint hogy sikerrel túlélték a rendszer összeomlását.)

*

A humanista erkölcs nyelvének problematikussága mindemellett első-sorban abban mutatkozik meg, hogy kiválóan alkalmas a nemzeti kizáró-lagosság jogosságának, indokoltságának alátámasztására. Euripidész óta közhely, hogy „a boldogsághoz először is az kell, hogy városunk híres le-gyen”, és a homogén Franciaország létrejötte óta máig látható, hogyan függ össze a birodalmi kultúra nagyságának tudata azzal, hogy az egyén erkölcsös embernek élje meg magát. Az ezredfordulón keletkezett *Szabadnak születettél* című Bródy-dal fogadtatása remekül festi le ezt a jelenséget: az „el-vakult, sötét lelkű ostobák”, akik azt mondják, hogy „keress magadnak másik hazát”, a YouTube határon túli közönsége szemében már nem a hu-manista értékeket tagadó, a magyarországi belpolitikai kontextusban értel-mezhető *gyűlölködőket*, hanem a területi igények ellen föllépő, „magyarel-lenes” románokat és szlovákokat jelentik.

Az áthallás lehetősége mindenesetre nem a véletlen műve. A nemzeti kizárólagosság nyelve éppen abban a kizárólagos humanista nyelvben gyö-kerezik, amelynek keretrendszerében Bródy a hetvenes évektől kezdve föl-építette ezt az életművét. A Kádár-kor vívmányai a magyarság teljesítmé-nyeinek számítottak a szocialista blokk országai között, a viszonylagos fejlettség a nemzet nagyságát hirdette. S míg a lélek nagysága az „egészsé-geset” képviseli a *gyűlölködővel* szemben, addig a nemzet nagysága a ma-gyart a „szőröstalpúak” vagy a „szláv gyűrű” ellenében. Ezt a nagyságot hir-dette a bezártságban a mára elkopott „magyar tenger” kifejezés is, a tóparti

üdülők társalgóiban a fiatalok szláv szavakkal poénkodtak, például hogy a *Terminátort* szlovákul „elektrický modulátor”-nak nevezik, vagy hogy a cseh szinkron a film kulcsjelenetében Schwarzenegger „hasta la vista, baby!”-je helyett „ahoj poplac̣ek”-et mond. A magyar mint nemzet és nyelv kizárólagossága így nem csupán előnyösnek, hanem *egyedül érthetőnek* tüntette föl magát: a környező országokban zagyvaság és halandzsza terpeszkedik, kiszámíthatatlanabbak a menetredek, következtelenebbek az útjelzések, ebből következően bizonyára alacsonyabb az átlagos intelligencia-szint is stb. Nem érdemes elfeledkezni többek között Kinizsi Pál és vele az igazságos Mátyás király hallatlan Kádár-kori népszerűségéről se; Csaplár Vilmos egész kötetet, *Igazságos Kádár János* című könyvét szentelte a jelenségnek. Amikor Bródy kedves, emberies dalszövegeivel a lélek nagyságát hirdette, a dalok „nemzetivé” válása, országos elterjedése révén ezt az erkölcsös birodalmi tudatot erősítette a közönségben.

A nemzet nagyságának elve mindig is a humanista lélek bőségességében gyökerezett, a magyar nemzet eszméje eleve ennek jegyében fogant meg a tizenkilencedik század első harmada táján; a nemzet eszméjét képviselő liberális bölcsek is ezt képviselték Széchenyitől Deákon át Eötvös Károlyig. A kiegyezés utáni Ferenc József-féle dualizmus ilyen tekintetben is nyílt előzménye a Kádár-rendszernek (jóllehet a Trianon előtti országból az utóbbi idejére már csak a „tenger” maradt). Mi több, máig azt emlegetik Magyarország legdicsőségesebb időszakaként, amikor az ország, úgy mond, magába fogadta a zsidó lakosait. A befogadás örvén ugyanakkor valójában éppen úgy kebelezte be, mint a humanista morál nyelve a hozzá képest amorfnak tekintett elemeket. A magyar nemzet eszerint azzal teremtette meg önnön legdicsőségesebb napjait, hogy a zsidókat mint népet, *mint zsidókat*, mint legitim és önálló entitást, fölszámolta.

Bródy, aki – szinte valamennyi hazai kortársával egyetemben – mindig is az asszimiláció híve volt, oroszlánrészt vállalt a nemzeti hagyomány fölélesztésében, amikor elkészítette az 1983-ban bemutatott rockopera, az *István, a király* szövegkönyvét. A népszerű utólagos előítélettel szemben, amely szerint a Kádár-rendszer fölszámolta az emberek múltképét, és eltörölte a nemzeti emlékezetet, valójában a puha aczéli kultúrpolitika és a felvilágosodás befogadó humanizmusának elegye hozta elő a feledésből – az általános emberi őstörténet árnyékában, népszerű-ismeretterjesztő jelleggel – a magyar őstörténetet. És amint állítható, hogy, példának okáért, a tural-mítosz nem annyira a kuruc hagyományt propagáló Rákosi-rendszer, mint az 1944-es trauma utáni közvetlen és átmeneti sokk következménye-

ként merült feledésbe, úgy az is megállapítható, hogy a Kádár-rendszer pont azokhoz a rétegekhez is eljuttatta a nemzeti eredettörténetet, amelyeket a Horthy-feudalizmus kizárt belőle. Mindezt felvilágosító élel, az egyetemes humanista morál jegyében tette. Soha nem találta meg jobban a helyét a harmincas évekbeli Harmath Imre-librettó ironikus éle, mint az evolucionista hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, mikor a tankönyvek és a művelődési házak is az embernek a fáról való lejövetelével voltak tele: „ahol az ember felmászik a fára, a turulmadárra, ott van Budapest...” Így a turul is igazán ebben a bohókás, humanista-univerzalista légkörben vált az átlagember szimbólumává.

*

Bródy humanista nyelvezetre épülő dalszövegírói életművén belül is akad ugyanakkor eltérés. Legjobb pillanatai, amikor nem a lélek gyógyíthatóságát vagy a hétköznapi formákat, hanem a megtörtétek visszavonhatatlanságát, illetve a hibák banalitását veszi górcső alá. A Koncz Zsuzsarepertoárba tartozó *Különvonatok*ban a narrátor máshol oly megszokott személyessége eltűnik, a dalnak nincs egyénített szereplője, és a közönséget sem szólítja meg senki: mindösszesen arról van szó, hogy „az európai állomás határain”, a hétköznapi életbe belehasítva, mindegyre jelöletlen vonatok száguldanak keresztül: „mindig érkezett egy újabb szerelvény, mit nem jelölt a menetrend”. A dal külön erőssége, hogy nemcsak a törtétek átélői felől közelíti meg az esetet („hányan terveztek nagy utazást / szilárdnak tűnő síneken, / váratlan volt a változás, / mit nem jelölt a menetrend”), hanem, az előtte idézett résszel, a „kívülállók” közössége felől is. A hétköznapi élet és a vagonok átsuhanásának fedésbe hozásával mintegy a Kádár-korszak Auschwitz utániségát jeleníti meg, egymásra rétegzi a jelen mindennapjait a deportálások időszakával, egyidejűvé teszi a Kádár-kort és Auschwitzot. Ami annál is inkább helyénvaló, hiszen a Kádár-rendszer kiváló példája a humanista dogma és a totalitarizmus együttélésének. Miután pedig a dalban minden egyidejűvé válik, amikor arról ír, hogy „az állomáson volt már tüntetés, és volt már zavartalan a rend”, ez a kettő sem egymás ellentétévé, hanem egymás részévé válik, igen erős áthallással Petri György a dallal egyidős *Petőfi tér melody*jával, amelyben „Megyünk az Agyrém-térre / Tün- / Tet- / Ni!”, ám „Az Agyrém-téren / Nincs / Sem- / Mi”. S végül föltesszük a robbanásig telt vákuumot, „a levegőt / Meg- / Fő- / Ni!”.

Ugyanezt a fátylat föllebbentő találekonytságot példázza a szintén a nyolcvanas években született, de a gyerekek körében örök slágernek számító *Helikoffer* című Halász Judit-számnak az a versszaka is, amelyben az énekes arról mesél, hogy a koffert a dédapjától örökölte: „A dédapámé volt a kofferem, / a háborúban átszállt a tengeren; / akár elhiszed, akár nem, / de visszaszállt a kofferem.” Itt a szerkezet arrafelé tereli a gondolatainkat, hogy az üldöztetés elől menekülő fölmenő legnagyobb pechére lelkesen hazajött az egypártrendszert építeni. Egy gyerekdalban ez különösen szépen jeleníti meg azt, amit a demokratikus ellenzék és környezetének számos tagja próbált abban az időben szülőként elmagyarázni a gyerekeinek a család történetéről. Ezekkel a dalokkal Bródy túllép a humanista dogma igazolásán, sőt annak visszásságaira utal.

Abba pedig már belegondolni is hátborzongató, hogy a rendszerváltás előtt közel egy évtizeddel keletkezett melódia, *A Kárpátiék lánya* 1956-ban kivándorolt címszereplője egyenesen *harminchárom* stefániát rendel a cukrászdában, amikor hazalátogat Magyarországra. Ami nyilvánvalóan csak azért úszhatta meg a cenzúrát, mert a hatalom pont annyira nem lehetett tisztában a jövő fejleményeivel és ennek fényében saját működése hatásával sem, mint a szerző.